

ФАХУРДІНОВА М. А.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА АНАЛІТИЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ TUN+ІНФІНІТИВ

В статті досліджуються структурні особливості та семантичне наповнення конструкції tun+інфінітив, виокремлюються функції основних компонентів – допоміжного дієслова tun та інфінітиву; розглядається приналежність даного біному до аналітичних конструкцій.

Ключові слова: аналітична форма, аналітична конструкція, допоміжне дієслово, інфінітив, широкозначне дієслово.

В статье исследуются структурные особенности и семантическое наполнение конструкции tun+инфинитив, очерчиваются функции основных компонентов – вспомогательного глагола tun и инфинитива; рассматривается принадлежность данного бинома к аналитическим конструкциям.

Ключевые слова: аналитическая форма, аналитическая конструкция, вспомогательный глагол, инфинитив, широкозначный глагол.

The article deals with the problem of structural features and semantic filling of construction tun+infinitive, the functions of basic components – an auxiliary verb tun and an infinitive – are outlined; the belonging of this binomial to analytical constructions is examined.

Keywords: analytical form, analytical construction, auxiliary verb, infinitive, word with a general value.

Центральне місце в працях, присвячених аналітизму, займають аналітичні конструкції, вивчення яких має досить давню традицію. При визначенні структури аналітичної одиниці, суті й функції службового слова та повнозначного дієслова виникають багаточисельні розбіжності. Проте погляди лінгвістів збігаються в тому, що характерною ознакою аналітичного утворення є десемантизоване службове слово, значення і функції якого кардинально відрізняються від його ролі у вільному вживанні. У роботах 50-60-х рр. минулого століття аналітичні одиниці розглядалися відносно синтетичних форм і не мали внутрішньої диференціації. Аналітичні одиниці ототожнювалися і іменувалися часто як "аналітична форма" і "аналітична конструкція" (наприклад, В.Г. Адмоні), В.М. Жирмунський, О.П. Сунік, Н.В. Солнцева, В.М. Солнцев, та ін.), "аналітичний комплекс" (П.Я. Скорик). Проблематика аналітичних конструкцій широко дискутується і сьогодні (О.А. Дубова, В.Б. Кашкін, В.О. Бітнер,

Ю.В. Шаламов та ін.), що обумовлює **актуальність теми дослідження**.

На сучасному етапі існують різні підходи щодо класифікації аналітичних одиниць. Проте найбільш поширеним є виділення аналітичної форми (далі АФ) (що виражає морфологічну категорію, наприклад, час) і аналітичної конструкції (далі АК) (маргінального утворення яке співвідноситься з синтаксичним і морфологічним рівнями). Остання, у свою чергу, може бути поділена на:

- лексичну АК (складну лексему);
- синтаксичну АК (розчленоване вираження одного члена речення).

Головною відмінністю АК від АФ є, на наш погляд, утворення граматичної категорії. При цьому як АФ, так і АК мають схожість з цільнооформленим словом, що складається з декількох морфем, де першим компонентом-модифікатором є афікс, який виражає граматичне значення, а другий компонент символізує корінь, тобто є носієм лексичного значення. В той же час, сумарне значення компонентів АК ширше, ніж значення відповідної синтетичної одиниці.

Об'єкт даної статті – бівербальний комплекс *tun*+інфінітив, використання якого в стандартній мові вважається некоректним, але в розмовному мовленні, в дитячому мовленні та в німецьких діалектах це явище знаходить широке застосування. Описова конструкція *tun*+інфінітив вважається неправильною вже з 18 ст. Вона виключається з нормованої мови як зайва, завдяки зусиллям німецьких граматистів-пуристів. До цього часу конструкція *tun*+інфінітив активно вживалась носіями мови. Граматики ранньонововісхіднонімецького періоду вже не рекомендували використовувати ауксиліарний *tun*. Поясненням цьому слугувало те, що так розмовляли лише простолюдини. У сучасних наукових граматиках негативне ставлення до перифрази *tun*+інфінітив зберігається. Невідповідність широкого вжитку конструкції в розмовному мовленні і "вигнання" її з нормативних словників і граматик, викликає необхідність визначити реальний статус даного комплексу.

Мета дослідження – визначити сутність, структуру і семантику даної конструкції.

На нашу думку, досліджуваний біном *tun*+інфінітив є аналітичною конструкцією, тому що він:

- складається з двох компонентів: десемантизованого "широкого" дієслова *tun* і інфінітива повнозначного дієслова, яке є носієм лексичного значення всього сполучення в цілому, "це свого роду підстановочна таблиця з одним [...] постійним і одним змінним елементом" [1:52], тобто даний дієслівний комплекс є незамкнутим, відкритим сполученням з одним лише постійним елементом – ауксиляром *tun*;
- має семантичну цілісність і синтаксичну несамотійність компонентів;
- граматикувався в процесі еволюції;
- є одним членом речення – складеним дієслівним присудком;
- є граматично ідеоматичним поєднанням слів, тобто має якісно нове граматичне значення, яке не виводиться з суми граматичних значень компонентів. Наприклад, *Er tut schreiben.*, де *tut* – 3 особа однини, теперішній час, актив, індикатив, *schreiben* – інфінітив (невизначена форма дієслова). З суми цих значень не виводиться, наприклад, дуративна, хабітуальна семантика та інші значення, які можуть задаватися даною конструкцією;
- другим компонентом конструкції може бути інфінітив будь-якого повнозначного дієслова, тобто наповнення даної моделі відбувається в процесі мовлення і, таким чином, відбувається актуалізація дієслова;
- має дискурсивні обмеження (обмеження на використання в певних дискурсивних структурах – наприклад, в нормованій мові);
- є складною по структурі лексемою, що виражає єдине сумарне номінативне значення. Під терміном "лексема" ми розуміємо услід за І.В. Шапошниковою "базову одиницю лексико-семантичного рівня, як носія загальнограматично оформленого лексичного значення" [2:209]. Подібно цільнооформленому слову дана лексема має власне лексичне і загальнограматичне значення і має при цьому властивості розчленованої номінативності.

Дана конструкція не може бути аналітичною формою, тому що, по-перше, *tun*+інфінітив не складає регулярне категоріальне протиставлення з граматичною формою дієслова, утворюючи тим самим граматичну категорію. По-друге, значення окремих складових вносять певний вклад до семантики всієї конструкції, хоча значення бівербального комплексу не є сумою значень його компонентів.

Аналітичні дієслівно-дієслівні конструкції складаються, як правило, з допоміжного дієслова й інфінітива повнозначного дієслова. При цьому кореневою вершиною речення є допоміжне дієслово – як носій граматичних функцій. Він є також маркером фінітних категорій, які характеризують не лише його словоформу, але і все речення в цілому. Розглядаючи передумови переходу повнозначного дієслова в допоміжне, можна виділити, згідно Б. Хайне, наступне: семантичну розмитість, високу частотність і здатність заміщати інші дієслова [3:29]. Таки характеристики мають дієслівні лексеми широкої семантики (так звані широкозначні дієслова).

Другим компонентом АК є інфінітив. Інфінітив дієслівної лексеми узагальнює дію, абстрагуючись від конкретних просторово-часових відносин певної ситуації. У інфінітива "вказівка на чуттєву сприйманність процесу певним спостерігачем відсутня, а дія з'являється поза просторовими координатами окремої конкретної ситуації" [4:155]. Цю думку підтверджує значення самого терміну *Infinitiv* – від *infinite* що "не має меж, те, що не можна виміряти". [5:13]. Дану тезу маніфестує характеристика інфінітива як невизначеної або неособистої форми дієслова, що підкреслює його вживання поза зв'язком з особою, числом, часом. Існує й інша думка, що фінітна і нефінітна форма протиставляються синтаксично: дієслова в нефінітній формі задають в реченні функції, характерні в першу чергу для іменників, прикметників і прислівників, але які вторинні для дієслова. Про це сигналізують правостороння і початкова позиції інфінітива в конструкції *tun*+інфінітив, характерні для імен-об'єктів (у функції прямого доповнення).

Аналітична лексема *tun*+інфінітив має бівербальну структуру, вона складається з допоміжного дієслова *tun* і інфінітива повнозначного дієслова. Дієслово *tun* відноситься до широкозначних слів або еврисемантів (від старогрецького *εὐρεία*, *εὐρύς* – широкий).

Останні мають найбільш узагальнене значення, яке існує в мові, а актуалізується в контексті. На думку В.К. Колобаєва "в основі значення слова широкої семантики лежить максимально узагальнена й абстрагована ознака, на підставі якої дане слово виявляється семантично сумісним з усіма предметами або явищами, що володіють цією ознакою" [6:12]. Широкозначним лексемам властива висока частотність вжитку, результатом якої є генералізація семантики і десемантизація.

Оригінальне трактування широкозначних іменників пропонує Х. Шмід. Він називає дані лексеми "*shell nouns*" – іменники-раковини. Така метафорична назва вибрана невипадково. *Shell* (раковина) асоціюється з контейнером, що має певну порожнечу, яка може бути чимось заповнена. *Shell nouns*, у свою чергу, мають певну семантичну порожнечу, яка заповнюється інформацією, що задається контекстом [7:30]. При цьому *shell nouns* виконують інкапсулюючу функцію (створення концептуальної рамки поняття); змістовну функцію (зберігання інформації); сигнальну функцію (вже сам вигляд "раковини" дає уявлення про те, що у неї усередині). Остання функція характерна не для всіх широкозначних слів (в даному випадку іменників), їх значення настільки широке, що необхідні певні умови (контекст) для розкриття "раковин". Слід зауважити, що все вищеперелічене правомірно не лише по відношенню до іменників, але також і до дієслів широкої семантики. Визначальну роль контексту підкреслює Г.Б. Давидова: "Без контексту, де відбувається конкретизація їх значення, широкозначні слова абсолютно немислимі" [8:164].

Широке слово-єврісемант конкретизує або втрачає своє вихідне значення, поєднуючись з семантично повнозначною лексемою. Тому Дж. Байбі та її співавтори стверджують, що "сама конструкція цілком, а не просто лексичне значення основи є попередником і, отже, джерелом граматичного значення" [9:11]. Унаслідок граматикалізації словосполуки ("еволюції, в ході якої мовні одиниці втрачають семантичну складність, прагматичну значущість, синтаксичну свободу і фонетичний матеріал, відповідно" [10:15]) відбувається зрушення семантичного значення у бік єдиної цілісної семантики, а також єдиної синтаксичної функції словосполуки. Досліджуючи джерела граматикалізації, таким чином, потрібно

враховувати морфологічні і синтаксичні особливості всієї конструкції, вершина якої – певна лексична одиниця. У нашому дослідженні такою одиницею є дієслово *tun*.

Дієслово *tun* "робити" - виражає абстрактне значення в найбільш узагальненому вигляді і є, відповідно, гіперонімом до ряду інших дієслів, що мають конкретне, специфічне значення. За допомогою *tun* мовець описує дію, не конкретизуючи її, тобто поняття, що позначаються, з'являються при функціонуванні даної лексеми в конкретних контекстах і співвідносяться з узагальненим широким значенням.

(1) *Ich muss noch etwas für die Uni tun.*

Абстрактна семантика дієслова *tun* є наслідком розширення його прототипічної конкретної семантики. Етимологічно *tun* походить від індоєвропейського корня **dhē* (садити, ставити, класти). В результаті історичного розвитку відбувається перехід до нових більш абстрактних значень. Так в давньоверхньонімецькій мові з'являються значення "робити, створювати, діяти", які спочатку асоціюються з конкретними об'єктами та їх створенням. Далі слідує розширення контекстів вживання і відповідно сполучуваність з більш абстрактними поняттями й ознаками. Результат дії вже не осмислюється як творча діяльність, а позначає активну діяльність будь-якого роду. Тобто відбувається гіперонімізація *tun* "перехід лексеми від позначення прототипічного представника категорії до позначення категорії в цілому" [11:34].

Другим обов'язковим компонентом перифрази з *tun* є інфінітив смислового дієслова. Виступаючи конститuentом досліджуваної аналітичної конструкції, інфінітив уживається без *zu*, тобто є немаркованим або "чистим" інфінітивом. При цьому він може бути як поширеним, так і непоширеним:

(2) *Ich tu ja von Beeren am liebsten Gelee machen* [16:66].

(3) *Ich tät helfen!* [16:66].

Відсутність форманта *zu* сигналізує про те, що інфінітив може стояти як у постпозиції (у рамковій конструкції справа), так і в початковій позиції в реченні, де *tun* виступає як підсилювач динамічного характеру процесуального значення (в разі певної комунікативної потреби, наприклад, з метою особливого виділення повнозначного дієслова).

(4) *Rauchen tu ich schon lange nicht mehr* [16:66].

Іменний характер інфінітива задає дієслівну структуру аналітичної конструкції з *tun*, що "дозволяє йому функціонувати у вигляді внутрішнього аргументу (пряме доповнення) дієслівної лексеми *tun*:"

(5) *falken thun singen* – дослівно: сокіли роблять спів" [12:330].

Семантичний аналіз інфінітивів-компонентів даної конструкції, здійснений Л.А. Долгополовою на матеріалі текстів XV-XVI вв., показує, що найбільш частотними є дієслова *diï*, а кількість дієслів *процесу* і *стану* незначна. Очевидним стає "переважання дієслів дії з динамічним характером вираження процесуальності і семантичним суб'єктом-агенсом, що виключає вживання безособових дієслів, які виражають дію або стан, що протікає сама по собі, без виконавця" [12:331]. Слід відмітити, що на сучасному етапі ознака агентивності втрачається, і в ролі підмета може виступати не лише діяльний учасник ситуації, але і предмет.

(6) *Das Radio tut nicht*.

Таким чином, допоміжне дієслово *tun*, володіючи всіма необхідними ознаками ауксилярності: широкою семантикою, високою частотністю і здатністю заміщати інші дієслова, є граматичним центром аналітичної конструкції, а немаркований інфінітив, у свою чергу, задає лексичне значення. Немаркованість допускає початкову позицію інфінітиву для акцентування уваги на повнозначному дієслові і здійсненні топікально-фокусної функції. Тобто даний бівербальний комплекс дозволяє виразити додаткові значення на відміну від синтетичної форми дієслівної лексеми.

Досліджуваний біном може бути замінений синтетичною формою повнозначного дієслова, але зворотна заміна не завжди можлива, оскільки аналітична конструкція і корелююче дієслово не дублюють одне одного, семантика конструкції багатша і ширша. Одна з основних функцій конструкції *tun*+інфінітив – вираження аспектуальності. "Легкість, з якою утворюються аспектні варіанти аналітичних конструкцій, [...] дозволяє носієві мови виражати за допомогою дієслівних сполучень цього типа будь-які відтінки значення, необхідні для даного мовного акту" [13:32]. Дієслівний комплекс *tun*+інфінітив уживається для вираження: дуративної

семантики (6), прогресивної семантики (7), хабітуального значення (8), дезиративного значення (9).

(7) *Der tut Holz hacken* [17:39].

(8) *mei frau duad bigln.* (Моя дружина (зараз) прасує)[17: 125].

(9) *Andere Männer tun Briefmarken sammeln oder Münzen* [17:39].

(10) *I han hunga, i dääd gern.* (Я голодний, я б поїв) [11:85].

Лексема *tun*, маючи максимально узагальнену абстрактну семантику, може виступати як формальний засіб для заміни складних фонетичних поєднань. В цьому випадку особисті закінчення приєднуються безпосередньо до формального *tun*, а повнозначне дієслово залишається незмінним. А. Фішер називає все вищеперелічене "економічним засобом утворення" [14:147]. Тому перифрастична конструкції з *tun* є пріоритетною в порівнянні з іншими варіантами. Дане твердження вірне, якщо "економією" вважати не витрату мускульних зусиль або витраченого часу, а економічну витрату психічних зусиль в процесі мовлення. Те ж саме притаманне розмовному та дитячому мовленню, коли мовець не замислюючись вживає відмінювану форму дієслова *tun* (як у презенсі, так і в претеріті) та економить при цьому розумові зусилля. Наприклад, сумніваючись у формі претериту дієслова *backen*: *buk* або *backte*, мовець може вирішити цю "проблему", вживши *tun*:

(11) *Der Bäcker tat das Brot backen* [16:66].

Феномен дієслівного комплексу *tun*+інфінітив полягає в тому, що, з одного боку, вживання його пов'язане з прагненням до економії, з іншого боку, дана перифраза є багатократним і плеонастичним вираженням граматичних значень. Тобто дана мовна одиниця поєднує в собі по суті антагоністичні явища: виражаючи тенденцію до економії, вона є в той же час 100% надлишковою.

Крім того таке широке вживання бінома *tun*+інфінітив в розмовному мовленні є причиною "інфляції" даної конструкції. В результаті широкого вживання дієслівна перифраза втрачає свою експресивність, семантичні значення і функції, а також стилістичну маркованість. Таким чином, вживання конструкції не лише не задає певну аспектуальну семантику, але і має все меншу інформативну значущість, стає надлишковою.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні семантичних і синтаксичних особливостей конструкції *tun*+інфінітив на різних етапах розвитку німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапоногова Н. А. Глагольное аналитическое слово в современном английском языке / Нинель Аркадиевна Лапоногова // Проблемы аналитизма в лексике. Минск, 1967. – Вып.1. – С.49-59.
2. Шапошникова И. В. Глагольная аналитическая номинация как теоретическая и методологическая проблема в современном английском языке / Ирина Владимировна Шапошникова // Теория, история, типология языков: Материалы чтений памяти чл.-корр. В.Н. Ярцевой. М., 2003. – Вып.1. – С.202-211.
3. Heine B. Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization / Bernd Heine. – New York; Oxford. – 1993, 235 p.
4. Кравченко А. В. К когнитивной теории времени и вида (на материале английского языка) / Александр Владимирович Кравченко // Филологические науки. – 1990. - №6. – с. 81-90.
5. *Английский глагол: Новая грамматика для всех*. [Учеб. Под ред. А. В. Кравченко]. Иркутск: Изд-во ИГЛУ. – 1999. – 276 с.
6. Колобаев В. К. О некоторых смежных явлениях в области лексики (К вопросу о соотношении полисемии и широкозначности слова) / Владимир Константинович Колобаев // Иностранные языки в школе. – 1983. – №1. – С.11-13.
7. Schmid H.-G. English Nouns as Conceptual Shells. From Corpus to Cognitions. Berlin: Mouton de Gruyter. – 2002. – 457 p.
8. Давыдова Г. Б. Функциональный анализ конструкций с широкозначными словами в современном английском языке / Г.Б. Давыдова // Вопросы системной организации речи. – М., 1987. – с.154-171.
9. Bybee J. L. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world / Joan L. Bybee, Revere Dale Perkins, WWilliam Pagliuca . – Chicago: University of Chicago Press, 1994. – 435 p.
10. Heine B. Grammaticalization and reanalysis in African languages / Bernd Heine, Mechthild Reh. Hamburg: Helmut Buske, 1984. – 245 p.
11. Резникова Т. И. Грамматикализация конструкций с глаголом «делать»: типология и семантика: дисс... канд.филол.наук: 10.02.20 / Татьяна Исидоровна Резникова. – М., 2003. – 143 с.
12. Долгополова Л. А. Становление и развитие инфинитива в немецком языке (VIII-XX ст.) дисс...доктор фил.наук: 10.02.04 / Лилия Анатольевна Долгополова. – Киев, 2010. – 415 с.
13. Чернышева И. И. Лингвистическая сущность аналитических конструкций и проблема их глагольных синонимов / Ирина Ивановна Чернышева // Проблемы аналитизма в лексике. Минск, 1967. – Вып.1. – С.20-35.
14. Fischer A. Diachronie und Synchronie von auxiliarem *tun* im Deutschen. / Anette Fischer, H.Solms,S.Watts,J.West// The germanik verb. – Tübingen, 2000. – 137 – 154 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod / Bastian Sick. Folge 3, [5. Auflage]. – 2007. – 262 S.
16. Abraham W. Das grammatische Optimalisierungsszenario von TUN als Hilfsverb / Werner Abraham, Anette Fischer // Donhausen K., Eichinger L. Deutsche Grammatik.– Thema in Variationen. Festschrift für Hans Werner Eroms zum 60. Geburtstag. – Heidelberg: Winter, 1998. – 35-47 S.
17. Eroms H.-W. Indikativische periphrastische Formen mit DOA im Bairischen als Beispiel für latente und virulente syntaktische Regeln / Hans Werner Eroms // Wiesinger P. Beiträge zur Bairischen und Ostfränkischen Dialektologie. – Göppingen: Kümmerle, 1984. – 123-135 S.